

Розділ II.

ВИНИКНЕННЯ БАПТИЗМУ ЯК ОКРЕМОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕЧІЇ

Визначення початку баптизму як окремої релігійної течії є досить спірним та дискусійним питанням. До XVII століття ми не маємо надійних джерел про існування баптистів. Було багато різних груп різновірців, але вони не були баптистами у нашому розумінні. Дехто стверджує, що баптистська церква бере початок з першохристиянських часів, зараховуючи до баптистів різні групи, що знаходились в опозиції до офіційної церкви (на сході — православній, на заході — католицькій). Але це дуже слабка з наукової точки зору думка, тому що хоча ми й можемо знайти щось подібне між цими групами та баптистами, але між ними є й досить серйозні розбіжності, не кажучи вже про розбіжності між самими цими групами.

Тобто, потрібно чесно визнати, що до кінця XVI ст. ми можемо говорити лише про попередників баптизму, а не про баптизм у сучасному розумінні релігійного явища з властивими йому специфічними рисами та характерними поглядами, хоча віра й принципи баптизму, як вважають його послідовники, органічно витікають з вчення Ісуса Христа та Його апостолів, тобто мають спадкоємність з самими ранніми формами християнства.

Евангельсько-баптистський рух — це один з напрямків радикальної Реформації або протестантизму. Як відомо, Реформація, яка у вузькому значенні слова означає рух за релігійні реформи в Європі XVI століття, у повсякденному застосуванні розуміється як спроба організації нових, альтернативних церков, які відповідають ранньохристиянському або біблійному ідеалу. При цьому вона існувала у двох основних формах:

1. Магістерська Реформація, тобто реформа церковного життя, яка проводилась міським магістратом через світську або князівську владу та

спільно з нею і закінчувалась створенням національної церкви. До цієї форми відносять Лютеранство у Німеччині та Скандинавії, Реформатську церкву (Кальвінізм) у Швейцарії, протестантизм в інших країнах Європи та Нового Світу, наприклад, Англіканську церкву та інші.

2. Радикальна Реформація, або, як її іноді називають, «ліва» реформація, тобто реформи церковного життя, які проводились незалежно від згоди світської влади та її допомоги. Це, у першу чергу, анабаптизм у багатьох його різновидах, а також баптизм, пієтизм та інші релігійні рухи. Саме вони відродили повністю забуту форму церковної спільноти — вільну церкву.

Ключове питання, що розділяє їх з іншими протестантами — це не догматичні погляди (догматично багато груп радикальної та магістерської реформації були дуже близькими), а їх ставлення до держави. Хто та як буде запроваджувати реформи? Хто є відповідальним за них? На ці питання магістерські реформатори з різних країн та часів відповідали: реформи повинна здійснювати державна влада, лише тоді вони будуть мати успіх. Радикальні реформатори відповідали: реформи повинні починатись з окремих людей та ніколи вони не можуть здійснюватися державою.

Радикальна Реформація, у свою чергу, розпадається на три групи: містики або спіритуалісти, які керувались внутрішнім осяянням, безпосереднім духовним одкровенням та вважали його вищою істиною і критерієм життя. Протилежна їм група — раціоналісти, які вищим критерієм істини та керівництва приймали істину Святого Письма, пояснену людським розумом, тобто тільки те, що можна зрозуміти та пояснити логічно та розумно. Найбільш чисельна та сильна група радикалів займала серединне положення. Це — центристи, які вважали вищим критерієм істини Святе Письмо, але наполягали на необхідності особистого об'явлення, яке узгоджувалося з біблійним текстом і за допомогою якого пояснювалося Писання.

До містиків відносились люди, які прямували за своїм лідером, що мав дар видіння та пророцтва. Як правило, ці групи були нечисленні та історично нестабільні: зі смертю лідера вони втрачали свою основу та зникали. Частина з них намагалась дотримуватися Писання, але інші про це зовсім не турбувались.

Серед найбільш ранніх містиків-радикалів Реформації треба відзначити Томаса Мюнцера (приблизно 1493-1525 рр.) та пророків з Цвіккау. Іншим відомим радикалом був Каспар Швенкфельд (1490-1561 рр.) з Оссига у Сілезії. Але найбільш сумну пам'ять про радикальну реформацію залишила мюнстерська трагедія. Її головними учасниками були анабаптисти-хіліасти, тобто група містично налаштованих перехрещенців, які намагались встановити Царство Боже на землі.

Рух анабаптистів-хіліастів почався з Мельхіора Гофмана (1493-1543 рр.), пізніше його лідером став Ян Маттіс (помер у 1534 р.). Він напроочив, що другий прихід Христа відбудеться у Мюнстері, який стане Новим Ієрусалимом. На відміну від свого вчителя Гофмана, який вважав, що треба просто очікувати другого пришествя, Маттіс закликав підготувати місце для пришествя силою зброї. Він та його прихильники захопили Мюнстер та силою змусили усіх мешканців прийняти друге хрещення. Незабаром керівництво повстанням взяв на себе пекар з м.Лейдена Йоганн Богкольд (Йоганн Лейденський), ще більш крайній екстреміст. Його бузувірське царство закінчилось 24 червня 1535 року здобуттям міста ландскнехтами.

Анабаптистський рух, який спочатку мав багато прихильників та користувався повагою серед народу, було зганьблено та скомпрометовано мюнстерською трагедією. З цього часу почались переслідування анабаптистів як з боку католиків, так й з боку протестантів.

Серед пізніх представників містичного радикалізму можна назвати сведенборгіан та квакерів, а на Україні — христовірів, стрибунів, шалапутів, хлистів.

Протилежні містикам — радикальні раціоналісти. До них відносяться, як правило, інтелектуали з широким світоглядом, навколо яких збиралися послідовники, здебільшого з інтелігенції. Дискусійною темою їх обговорювань був догмат про Трійцю. При цьому вони робили численні спроби за допомогою розуму та логіки долати викривлення, які проникали у вчення та життя християн. Наслідком такого підходу було виникнення єретично мислячих груп. У XVI ст. найбільш відомими діячами цього напрямку були Фаусто Соцціні та Михайло Сервет. Соцініани були широко поширені й в Україні.

Найбільш сталою та впливовою групою у радикальній Реформації ви-

явилися центристи. Вони намагались поєднувати особисте та біблійне об'явлення, перевіряючи усе авторитетом Святого Письма. Саме ця релігійна група, яка переслідувалася як католиками, так й протестантами, мала вирішальний вплив на цивілізоване суспільство в розумінні релігійної свободи та відокремлення церкви від держави. Без історичного служіння цієї групи християн такі очевидні цінності сучасного суспільства, як свобода совісті та невтручання держави у церковне та духовне життя, були б неможливі. До цієї групи можна віднести біблійних анабаптистів, менонітів та баптистів.

Рух анабаптизму розпочався у Швейцарії на початку XVI ст. і швидко поширився у Німеччині та знайшов особливо багато прихильників у Голландії. Дехто несвідомо, а інші досить свідомо плутають анабаптистів-хліастів з біблійними анабаптистами. І перші, і другі наполягали на необхідності водного хрещення у зрілому віці, але майже в усіх практичних питаннях вони ледь не діаметрально відрізнялись один від одного. Біблійні анабаптисти були пацифістами, заперечували усяке насильство та проповідували непротивлення злу насильством, а хліасти були повстанцями, які намагалися встановити Царство Боже силою меча; біблійні анабаптисти служили взірцем чистого та святого життя й общинної взаємодопомоги, а хліасти об'явленням виправдовували розпусту та аморальність, а грабіж чужої власності називали встановленням рівності. Цей перелік можна було б продовжити. Залишається лише дивуватися, як можна плутати два таких різних історичних явища, але досить очевидно, що багатьом була вигідна така плутанина, щоб зганьбити новий рух.

Поняття «анабаптисти» ввів Ульріх Цвінглі, коли Конрад Гребель (1498-1526 рр.) почав докоряти йому за страх слідувати шляхом біблійних реформ до кінця. Саме Гребеля, який народився у заможній цюрихській родині і був навернений до Христа у 1522 році Цвінглі, можна вважати родоначальником анабаптистів.

Досліджуючи Біблію, Гребель, Фелікс Манц та їх друзі дійшли до розуміння, що хрещення дітей не має біблійних підстав. Цвінглі та рада Цюриха не погодились з таким розумінням, хоча у своїх ранніх роботах Цвінглі дійшов до таких самих висновків. 18 січня 1525 року цюрихська міська рада постановила усіх, хто вперто заперечував хрещення немов-

лят, виганяти з міста або карати. Увечері 21 січня на молитовному зібранні у домі Фелікса Манца один з присутніх, Георг (Кахакоб) Блау-рок, попросив Конрада Гребеля охрестити його, а потім він хрестив інших присутніх та самого Гребеля. Таким чином, 21 січня 1525 р. було звершено перше анабаптистське хрещення. Членів цієї групи почали називати анабаптистами, тобто «перехрещенцями», хоча вони самі називали себе «брати».

Анабаптистів через їх вимоги свободи совісті та невизнання військової повинності, а отже й держави, постійно переслідували та знищували. У чистому вигляді вони практично перестали існувати, якщо не рахувати близьких до них амішей з Пенсильванії. Але анабаптизм дав життя багатьом сучасним вільним церквам, серед яких у першу чергу треба назвати прямих послідовників анабаптистів — менонітів, названих так згідно з іменем їх керівника Менно Сімонса (1496-1561 рр.), колишнього католицького священика з Німеччини.

Меноніти зберегли свою традицію та погляди до цього часу та становлять досить поширену у Північній та Південній Америці і Німеччині групу християн, відому своїм соціальним служінням та пацифізмом. На Україні у ХІХ ст. були досить відомі групи німецьких менонітів, але за роки радянської влади частина з них виїхала за кордон, частина загинула у сталінських концтаборах або була переселена до Казахстану та інших безлюдних районів країни, а інші практично злились з українськими баптистами.

Релігійний рух, відомий як баптизм, є, очевидно, найбільшим та найвпливовішим серед так званих вільних церков сьогодні. Згідно з даними Всесвітнього союзу баптистів, який об'єднує не менше половини усіх баптистів земної кулі, у 1998 р. до його складу входило 37.334.191 членів. 1999 р. лідери цього Союзу часто називали цифру більше 40 мільйонів. Якщо рахувати усіх вільних та незалежних баптистів, а також групи євангельських християн, які дотримуються тієї ж самої догматики, але організаційно не входять до цього Союзу та не називають себе баптистами, число активних членів, що сповідують євангельсько-баптистські погляди, у 2000 р. сягало 80-90 мільйонів.

Сама назва «баптизм», «баптисти» походить від декількох грецьких однокорінних слів (baptizo), які передають ідею занурення. Тобто ця на-

зва, у загальному розумінні, об'єднує тих, хто сповідує хрещення у дорослому віці через повне занурення хрещеного.

Ця назва підкреслює їх відмінність від інших протестантських груп та вказує, що вони, як і анабаптисти, наполягають на необхідності звершення водного хрещення у дорослому віці. Однак баптизм виник незалежно від анабаптизму, хоча, безсумнівно, зазнав його впливу. Від анабаптизму його відрізняє й ставлення до державної влади та інші практичні питання. Історично баптисти походять від сепаратистських пуритан Англії.

Служитель англіканської церкви Джон Сміт (1570-1612 рр.) прийняв пуританські конгрегаціоналістські погляди та став пастором громади у Гейнсборо у 1606 р. В цьому ж році його друзі та однодумці почали збиратись у домі Вільяма Брюстера у Скрубі. Керівником цієї нової громади став також колишній служитель англіканської церкви Джон Робінсон (1575-1625 рр.). Членом цієї громади у той час був й Вільям Бредфорд (1590-1657 рр.), у майбутньому — губернатор колонії Плімут в Америці, а сама громада згодом стала відомою як церква Пілігримів.

Переслідування пуритан змусили громаду в Гейнсборо, очолювану Смітом, переселитися приблизно у 1608 р. до Амстердаму. Приблизно через рік в Голландію переїжджає й громада з Скрубі під керівництвом Робінсона. Вони оселилися у Лейдені. В Амстердамі Сміт зустрівся з менонітами та почав під їх впливом вивчати Новий Заповіт, беручи участь у богословських диспутах. Внаслідок цього він прийшов до висновку, що хрещення по вірі після покаяння — необхідна апостольська умова входження до громади (конгрегації). У 1608 або на початку 1609 р. він хрестив сам себе, а потім хрестив інших членів своєї громади (біля 40 чоловік). Так стала формуватися перша баптистська церква. Отже, 1609 р. вважається датою появи сучасного баптизму.

Невдовзі, біля 1612 р., в громаді стався розкол: частина братів перейшла до менонітів, а частина під керівництвом Томаса Хелвіса (приблизно 1550-1616 рр.) та Джона Мертоні вирішила, незважаючи на гоніння, повернутися до Англії, щоб проповідувати свою віру. Сам Сміт помер від туберкульозу у 1612 р. і був похований в Амстердамі. Група під керівництвом Хелвіса у кількості приблизно 10 осіб повернулася до Англії та почала збиратись у Спитальфілді. Саме вона поклала початок

так званим «загальним баптистам», тобто баптистам, які дотримуються армініанських поглядів та вважають, що Христос помер за усіх людей, а не тільки за вибраних.

Це повернення на Батьківщину є досить цікавим фактом, бо якщо переселення групи Сміта до Голландії можна легко пояснити з людської точки зору, то повернення віруючих до своєї країни через декілька років, впродовж яких нічого не змінилось у ставленні до різновірців, не підлягає такому поясненню. Це можна пояснити лише бажанням нести своєму народові істину, яку пізнали ці віруючі, нести її, незважаючи на жорстокі переслідування з боку державної та церковної влади.

В той же час, незалежно від Сміта та його групи, розпочався інший рух баптистів. Він пішов від громади Робінсона з Скрубі, що знаходилась у Лейдені. Один з її видатних членів Генрі Джейкоб (1563-1624 рр.) повернувся до Лондона та разом з іншими провідними пуританськими авторами заснував індепендентський конгрегаціоналістський рух. Цей рух, на відміну від сепаратистського, вважав за можливе, не залишаючи офіційного англіканства, перейти на конгрегаціоналістський (общинний) устрій. Проте 1633 р. невеличка частина членів церкви Джейкоба прийшла до висновку, що свідоме хрещення віруючого є нормою Нового Заповіту. Вони визнавали хрещення тільки через повне занурення та дотримувались богослов'я Кальвіна. Тому їх стали називати партикулярними (частковими) баптистами, так як вони вірили в обмежене викуплення, призначене тільки для окремих обраних Богом людей. Ця група, очолювана спочатку Джоном Спилсбері, виявилась набагато міцнішою за загальних баптистів та з 1638 р. справила вирішальний вплив на розвиток баптизму в Англії. У цій же групі знаходились й попередники та засновники американського баптизму. Так виник баптизм у своїх двох головних формах.

У 1650 р. в Англії існувало 47 баптистських церков. Слід пам'ятати, що проповідь Євангелія та баптистського вчення в Англії звершувалась на фоні постійних жорстоких утисків з боку державної та церковної влади, багато віруючих пройшло через тюремне ув'язнення (одним з них був відомий письменник Джон Буньян).

Через переслідування багато віруючих переселилось до англійських колоній у Північній Америці. Хоча й там вони зазнавали утисків, але

гоніння у колоніях були все ж таки меншими, ніж у метрополії. Саме цим переслідуванням можна пояснити, чому віруючі з таким ентузіазмом зустріли боротьбу колоній за незалежність, яка закінчилась проголошенням у 1776 році Сполучених Штатів Америки. Це проголошення одним з своїх наслідків мало релігійну свободу для баптистів. Тому саме баптистам Сполучених Штатів судилось внести найбільший внесок у розвиток світового баптизму, в тому числі й європейського.

Розвиток баптизму в Європі проходив незалежно від англійського баптизму. У цьому ще раз проявилась відома протилежність континентальної Європи та Англії. Баптистське пробудження в Європі почалось лише через 130 років після виникнення баптизму й пов'язане з ім'ям Йогана Герхарда Онкена.

Йоган Герхард Онкен (1800-1884) народився у Німеччині у лютеранській родині. В юності він побував в Англії, де на нього справили вплив англійські реформати. 1823 р. він оселився у Гамбурзі, вже будучи членом англійської реформатської церкви. Тоді ж він почав проповідувати. Вивчення Біблії привело його до висновку про істинність віровчення баптистів, тому він звернувся до британських баптистів з проханням охрестити його. Але з невідомих причин йому було відмовлено у здійсненні цього прохання. 1834 р. Онкен прийняв хрещення у Гамбурзі від американського професора-баптиста. З 1835 р. Онкен працював агентом (місіонером) Трирічної Конвенції (Американська місіонерська організація, заснована 1814 р. для проведення у першу чергу закордонної місії. Головним органом її керівництва була Конвенція (загальний збір усіх місіонерів), яка збиралась раз на три роки (звідки й назва).

Через деякий час Онкен засновує у Гамбурзі баптистську церкву. Девізом Онкена було: «Кожен баптист — місіонер». Проповідь Онкена та його послідовників викликала переслідування з боку державної влади. Але у 1842 р. у Гамбурзі сталося величезна пожежа, яка практично знищила місто. Перебуваючи у стані погорільців, гамбурзькі баптисти своєю великодушністю та допомогою іншим заслужили схвалення з боку мешканців міста та влади. З цього часу припиняються утиски баптистів у Німеччині. Для відбудови Гамбурга до нього з'їхались столяри з усієї Європи. Під час робіт по відбудові міста Онкен розпочав еван-

гелізацію серед приїжджих та мешканців міста. Це призвело до того, що багато з тих, хто працював на відбудові, їхали додому, вже будучи віруючими-баптистами. Від цього часу почалось виникнення баптистських громад по всій Європі.

1849 р. Онкен заснував Союз німецьких баптистів, який розгорнув широкомасштабну місіонерську роботу по всьому світові. Сам «батько-засновник континентального баптизму» брав у ній активну участь, здійснивши поїздки 1853-1854 рр. до Америки та 1864 р. і 1869 р. до Росії. Він був автором відомого «Гамбурзького сповідання», яке стало основою багатьох віровчень, що поширювалися пізніше в Україні. Онкен — засновник першої в Європі баптистської семінарії в Гамбурзі, в якій пройшли підготовку деякі російські та українські баптисти.